

วารสาร

สิทธิและสันติศึกษา

ปีที่ 3 ฉบับที่ 2

สารบัญ

บทบรรณาธิการ (Editorial) (11)

สุภาสเมต ยูนยะสิทธิ์

บทความวิชาการ (Articles)

ศาสนาหรือฆราวาส: พื้นที่คำถามเรื่อง ความฉงนสงสัย ความจริงและชีวิตมนุษย์ 1
รชฎ สัตราวุธ

ศีลธรรมโลกวิสัย สิทธิมนุษยชน และประชาธิปไตย 35
สุรพศ ทวีศักดิ์

ความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองเรื่องศาสนา อำนาจทางการเมือง 57
และโครงสร้างโอกาสทางการเมือง: กรณีศึกษา คณะปฏิสังขรณ์
การพระศาสนาในสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทย
วัลลภ ภูมรา

The Emergence of Religious Nationalism: Facing the Challenges 93
of Pluralism in Indonesia
Erna Anjarwati

Addressing Religion in Conflict: Insights from Myanmar 129
Angela Ullmann & Seng Mai Aung

บทความวิจัย (Research Articles)

แนวคิดการจัดการศึกษาอิสลามเพื่อสร้างสำนึกการเป็นมุสลิมในสังคม 159
พหุวัฒนธรรม: ถอดบทเรียนจากพหุวัฒนธรรมนิยมในสังคมออสเตรเลีย
ซัมซู สาอุ

ปริทัศน์หนังสือ (Book Review)

Fehrenbach, Heide, and Davide Rodogno (eds.) Humanitarian 194
Photography: A History. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
by Jaime Moreno Tejada

บทความปริทัศน์ (Article Review)

Theravada Buddhism and Buddhist Nationalism: Sri Lanka, Myanmar, Cambodia, and Thailand. Charles Keyes. 212
The Review of Faith and International Affairs, 14(4): 42-52. 2016.
Jesada Buaban

คำแนะนำสำหรับผู้เขียน (Instructions for Author) 216

ใบสมัครสมาชิก (Member Registration) 217

บทบรรณาธิการ

Editorial

บทบรรณาธิการ

สุภาสเมต ยุนยะสิทธิ์

วารสารสิทธิและสันติศึกษาของสถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดลเล่มนี้ เป็นวารสารฉบับที่ 2 ของปีที่ 3 (เดือนกรกฎาคม - ธันวาคม พ.ศ. 2560) นับตั้งแต่ทางสถาบันฯ ได้เปิดตัววารสารหัวเรื่องนี้ในปี พ.ศ. 2558 ตัววารสารเองและคณาจารย์และเจ้าหน้าที่ของสถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษาที่ทำหน้าที่เป็นกองบรรณาธิการก็ได้เติบโตในเชิงแนวคิดขึ้นเรื่อยๆ เมื่อมาถึงฉบับที่ 2 ของปีที่ 3 ผู้เขียนในฐานะบรรณาธิการจึงมีความคิดที่อยากจะชักชวนผู้อ่านให้พิจารณาประเด็นร่วมสมัยประเด็นหนึ่งที่กำลังทวีความสำคัญขึ้นเรื่อยๆ ในการศึกษาวิจัยด้านสันติภาพและความขัดแย้ง นั่นก็คือ ประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับความขัดแย้งและการสร้างสันติภาพ ประเด็นนี้เป็นอีกประเด็นที่ทางสถาบันฯ ให้ความสำคัญมาโดยตลอดตั้งแต่สมัยที่ยังไม่มีการรวมศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธีเข้ากับศูนย์สิทธิมนุษยชนเพื่อการพัฒนาในปี 2554 เพื่อเป็นสถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษาในปัจจุบัน งานสานเสวนาระหว่างศาสนาในภาคใต้ที่สถาบันฯ ในฐานะสำนักเลขาธิการศาสนาเพื่อสันติภาพแห่งประเทศไทย (Religions for Peace Thailand- Rfp Thailand) ได้จัดและรวบรวมองค์ความรู้มาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี 2552 เป็นหนึ่งในตัวอย่างที่บ่งชี้ว่าสถาบันฯ ให้ความสำคัญแก่บทบาทของศาสนาและชุมชนศาสนาในการขับเคลื่อนเพื่อแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในพื้นที่ที่มีความขัดแย้งรุนแรงเป็นอย่างมาก ปัจจุบันเราได้จัดแนวเรื่องศาสนาเอาไว้เป็นหนึ่งในแนวหลักเรื่องสำหรับการวิจัยและบริการวิชาการของคณาจารย์ในสถาบันฯ และมีความต้องการที่จะพัฒนาองค์ความรู้ด้านศาสนา ความขัดแย้ง การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งและการสร้างสันติภาพให้มีความเข้มข้นและลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

ความตั้งใจแรกเริ่มในการสร้างแนวเรื่อง **“ศาสนาในความขัดแย้งและการสร้างสันติภาพ”** สำหรับวารสารฉบับนี้มาจากความต้องการส่วนตัวที่จะ

ทำความเข้าใจปรากฏการณ์ความขัดแย้งและความรุนแรงทางสังคมที่มีศาสนา และชุมชนศาสนาเข้าไปเกี่ยวข้องทั้งทางตรงและทางอ้อม ในเดือนตุลาคม 2559 ผู้เขียนได้รับเชิญไปเป็นวิทยากรอภิปรายประเด็น “การรับมือกับลัทธิสุดโต่งที่ใช้ศาสนาเป็นข้ออ้าง (ในการก่อความรุนแรง)”¹ ในการประชุมวิชาการเพื่อฉลองครบรอบ 40 ปีของการก่อตั้ง Religions for Peace Asia (มีชื่อเรียกอีกชื่อว่าเป็น the Asian Conference of Religions for Peace) ที่เมืองเกียวโต ประเทศญี่ปุ่น จากการอภิปรายวันนั้น ผู้เขียนพบว่า ความรู้ความเข้าใจของพวกเรานักวิชาการเอง หรือนักเรียนนักศึกษา ตลอดจนประชาชนเกี่ยวกับความสัมพันธ์และบทบาทของศาสนาในประเด็นความขัดแย้ง - ความรุนแรงที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ในสังคมไทยและสังคมโลกนั้นยังมีอยู่อย่างจำกัด แม้ว่าปรากฏการณ์ที่ศาสนาถูกดึงเข้าไปอยู่ที่จุดศูนย์กลางของความขัดแย้งและความรุนแรงจะดำเนินมานานหลายทศวรรษแล้วก็ตาม

เมื่อเกิดเหตุการณ์ความรุนแรงโดยมีกลุ่มที่อ้างตัวว่าเป็นกลุ่มทางศาสนา A เป็นผู้ก่อเหตุ เราคงเคยได้ยินผู้นำศาสนา A ออกมาพูดว่า “การกระทำของกลุ่มคนดังกล่าวเป็นแนวคิดแบบสุดโต่งนิยม² ที่ใช้ความรุนแรงและไม่ได้เป็น

¹ ตัวเอนในวงเล็บนั้นเพิ่มโดยผู้เขียน

² มีคนให้นิยามคำว่า สุดโต่งนิยม หรือ ลัทธิหัวรุนแรง (extremism) ไว้มากมาย ผู้เขียนเองไม่ชอบทั้งคำว่า สุดโต่งนิยมและลัทธิหัวรุนแรง แต่ก็ยังสรรหาคำเหมาะๆ มาใช้เรียก extremism ไม่ได้ จึงขออนุญาตใช้คำว่า สุดโต่ง สุดโต่งนิยมไปพลางๆ ก่อน Coleman and Bartoli (2003, p. 2) และ Zinchenko (2014, p. 25) มองคล้ายกันว่าสุดโต่งนิยมเป็นแนวคิดที่อยู่ตรงข้ามกับแนวคิดหลักที่คนในกลุ่มยึดถือ คุณลักษณะของกลุ่มคนที่ถูกมองว่าเป็นพวกสุดโต่ง (extremist) อาจจะไม่ได้อยู่แค่ตรงที่แนวคิดเขาไม่เหมือนแนวคิดคนส่วนใหญ่ในกลุ่ม แต่อยู่ที่ว่ากลุ่มคนที่มีแนวคิดสุดโต่งนั้นมักจะไม่รับฟังความคิดเห็นหรือมุมมองที่แตกต่างไปจากตน Haslam and Turner (1995, p. 368) เคยเปรียบเทียบการมองโลกของกลุ่มสุดโต่งว่า เปรียบเหมือนการมองทุกอย่าง เป็น ‘สีดำหรือขาว โดยปราศจากเฉดสีเทาใดๆ’

ภาพตัวแทนของกลุ่มศาสนาของเรา ศาสนาของเราสอนเรื่องการเคารพชีวิตมนุษย์ การอยู่ร่วมกันอย่างสันติ คนที่ก่อความรุนแรงเหล่านั้นเป็นคนนอกศาสนา” ในแง่หนึ่งนั้น การออกมาประณามการกระทำของกลุ่มสุดโต่งของผู้นำศาสนาก็เป็นเรื่องที่ดี มันทำให้คนในชุมชนศาสนาได้ทบทวนแก่นแท้ของศาสนาของตนและอาจส่งผลกับแนวปฏิบัติตามหลักศาสนาของพวกเขา แต่ในอีกแง่หนึ่งนั้น ถ้อยแถลงดังกล่าวก็ทำให้เราอดคิดไม่ได้ว่า ศาสนา ผู้นำศาสนา หรือชุมชนศาสนาทำได้เพียงแค่ปฏิเสธความข้องเกี่ยวกับกลุ่มสุดโต่งเหล่านั้นทั้งในเชิงแนวคิด หลักการและไม่รับรองความเป็นสมาชิกในศาสนานั้นของกลุ่มคนกลุ่มนั้นเท่านั้นเองหรือไม่? เราไม่เห็นภาพอนาคตที่ชัดเจนใดๆ ว่า ผู้นำศาสนาหรือชุมชนศาสนาทั้งหลายจะทำอะไรได้บ้างเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดเหตุการณ์ความรุนแรงในรูปแบบเหล่านั้นเกิดขึ้นอีก หรือนั่นอาจจะเป็นความคาดหวังที่มากเกินไปที่เรา (หรืออาจจะเป็นผู้เขียนเพียงคนเดียว) มีต่อสถาบัน ผู้นำและชุมชนศาสนาในสถานการณ์ปัจจุบันก็เป็นได้

เมื่อเรามองย้อนมาที่ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับความขัดแย้ง หรือสันติภาพ นักวิชาการในแวดวงสันติภาพ - ความขัดแย้งศึกษามองว่าศาสนาเป็นได้ทั้งที่มาของความขัดแย้ง และเป็นพลังในการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งด้วย ทั้ง Seul (1999) และ Hayes (2009) ต่างก็ระบุว่าศาสนาเป็นแหล่งของความขัดแย้งได้ เราสามารถพบเจอความขัดแย้งและความเหลื่อมล้ำระหว่างชายและหญิงได้แทบจะในทุกกลุ่มศาสนา การที่กลุ่มศาสนาคือกลุ่มทางสังคมที่มีขอบเขตทางสังคม (social boundaries) แยกสมาชิกและคนนอกออกเป็น ‘เรา’ และ ‘เขา’ ก็สามารถเป็นต้นกำเนิดของความแตกแยกทางสังคม หากความแตกต่างที่ ‘เรา’ รู้สึกเริ่มที่จะกลายเป็นความแตกต่างในเชิงที่เราดีกว่า เหนือกว่า ‘เขา’ ดิกรีของความรู้สึกเหนือกว่านี้หากถูกบ่มเพาะสะสมไปเรื่อยๆ ก็อาจนำไปสู่การตีตบท้ายให้ฝ่ายเขากลายเป็นศัตรู ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มศาสนามักจะถูกโหมกระพือ

ได้ง่ายขึ้นหากกลุ่มเขาเริ่มที่จะถูกกลุ่มเรามองว่าเป็นภัยคุกคาม (threat) ต่อการดำรงอยู่ของกลุ่มเรา การถูกมองว่าเป็นภัยคุกคามนั้นก็อาจจะเริ่มจากการที่กลุ่มเขาได้รับสิทธิประโยชน์ หรือการมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง บางประการที่กลุ่มเราไม่ได้รับ ความขัดแย้งที่ถูกมองว่าเป็นความขัดแย้งทางศาสนาจึงมักไม่ได้มีสาเหตุมาจากเรื่องศาสนาเพียงอย่างเดียว พลวัตทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองล้วนแต่สามารถเข้าไปมีส่วนในความขัดแย้งระหว่างกลุ่มศาสนาได้ทั้งสิ้น ประเด็นนี้เองทำให้ความขัดแย้งทางศาสนามีความสลับซับซ้อนและไม่อาจที่จะนำมาวิเคราะห์แยกขาดจากบริบทอื่นๆ ในสังคมได้

เราเริ่มออกเดินทางสำรวจความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับความขัดแย้ง และการสร้างสันติภาพด้วยบทความของอาจารย์ ดร. รชฏ สาตราวุธ ชื่อ *ศาสนาหรือฆราวาส: พื้นที่คำถามเรื่องความฉงนสงสัย ความจริงและชีวิตมนุษย์* อาจารย์รชฏเริ่มต้นบทความด้วยการกล่าวถึงเหตุการณ์ความรุนแรงที่ก่อโดยกลุ่มศาสนาที่เกิดที่กรุงนิวยอร์กในปี 2001 และที่กรุงปารีสในปี 2015 การกระทำดังกล่าวนำไปสู่การตั้งคำถามถึงคุณค่าและการดำรงอยู่ของศาสนาในโลกปัจจุบัน รวมไปถึงคำถามเชิงญาณวิทยาว่าด้วยการมองความจริงจากมุมมองแบบศาสนา และแบบฆราวาส ความน่าสนใจของบทความชิ้นนี้อยู่ตรงที่ผู้เขียนไม่ได้ให้คุณค่าแก่มุมมองหนึ่งเหนือกว่าอีกมุมมองหนึ่ง แต่ชี้ให้เห็นถึงช่องโหว่ของการมองความจริงจากแว่นของศาสนา หรือฆราวาสเพียงชุดเดียว ความเป็นไปได้ในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติของมนุษย์อาจจะไม่ได้อยู่ที่การเลือกละทิ้งศาสนาและความจริงที่ศาสนาสร้างขึ้นทั้งหมดแล้วมายึดมั่นที่การมองความจริงบนหลักเหตุผล แต่อยู่ที่การประสานมุมมองและสร้างคุณค่าร่วมอันเป็นสากลและการสร้างพื้นที่กลางที่มนุษย์ได้ใช้ศักยภาพของตนในการขบคิดและหาแนวทางที่เหมาะสมในการอยู่ในโลกที่มีพลวัตในปัจจุบันนี้

บทความถัดมาของ ผศ. สุรพศ ทวีศักดิ์ ชื่อ *ศีลธรรมโลกวิสัย สิทธิมนุษยชนและประชาธิปไตย* พาเราเดินต่อไปยังถนนที่ว่าด้วยเรื่องการถกเถียงแนวคิดเรื่องศาสนาและฆราวาส แต่อาจารย์สุรพศชวนให้เราสำรวจประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดศีลธรรมโลกวิสัย เสรีภาพ สิทธิมนุษยชน และระบอบประชาธิปไตย และการที่เสรีภาพซึ่งเป็นแกนกลางของแนวคิดศีลธรรมโลกวิสัยได้กลายมาเป็นฟันเฟืองหลักในการขับเคลื่อนเรื่องสิทธิมนุษยชนและความเป็นประชาธิปไตยในรัฐสมัยใหม่ ประเด็นที่น่าสนใจสำหรับบทความนี้คือคำถามแนวโครงสร้างหน้าที่นิยมของอาจารย์สุรพศที่ว่า 1) ในบริบทของรัฐสมัยใหม่ศาสนาจะจัดวางตัวเองให้อยู่ในสถานะอะไร และ 2) หลักศีลธรรมทางศาสนาจะสามารถอยู่ร่วมและสนับสนุนคุณค่าที่สังคมประชารัฐสมัยใหม่ให้ความสำคัญ เช่น ประเด็นความเท่าเทียมกันของคนในสังคมและสิทธิมนุษยชนได้อย่างไร อาจารย์สุรพศเสนอในตอนท้ายของบทความว่า การจะทำให้ศาสนายังคงเป็นองค์ประกอบที่มีความหมายในสังคมสมัยใหม่และหนุนเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติของคนในสังคมนั้น เราคงต้องอาศัยการตีความหลักการศาสนาใหม่ให้สอดคล้องกับคุณค่าสากลที่เป็นที่ยอมรับในสังคม

บทความของวัลลภ ภูมรา เรื่อง *ความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองเรื่องศาสนา อำนาจทางการเมือง และโครงสร้างโอกาสทางการเมือง: กรณีศึกษาคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาในสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทย* ก็ยังคงพาเราเดินต่อจากสองบทความแรก วัลลภใช้กรอบแนวคิดเรื่องโครงสร้างโอกาสทางการเมือง ของ McAdam และ Tarrow มาวิเคราะห์ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงและการปฏิรูปการบริหารจัดการคณะสงฆ์ ในฉากทัศน์ที่มีสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติและมหานิกายเป็นตัวละครหลัก บทความชิ้นนี้ทำให้เราเห็นภาพชัดเจนว่า อำนาจของนิกายหนึ่งในศาสนานั้นมีพื้นฐานมาจากอำนาจของฝ่ายสนับสนุนของนิกายนั้นที่อยู่ในทางการเมือง ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การเมือง การผันแปรเชิงอำนาจที่รวมแล้วเรียกว่าเป็นการเปลี่ยนโครงสร้างโอกาสทางการเมืองนั้น มีผลในการสร้างฐานอำนาจของสงฆ์ในนิยาย A ให้อยู่เหนือสงฆ์จากนิยาย B ได้ ในกรณีของประเทศไทย ศาสนากับอาณาจักรจึงมีความยึดโยงเกี่ยวพันกันอย่างเหนียวแน่น สิ่งนี้เองทำให้การมองศาสนาโดยเฉพาะอำนาจของผู้นำศาสนากับโครงสร้างการบริหารจัดการศาสนาแยกจากอำนาจและโครงสร้างทางการเมืองและสังคมนั้นเป็นไปได้ยาก

เราหยิบจากการขบคิดเรื่องแนวคิดเกี่ยวกับศาสนากับอาณาจักร มาดูกรณีศึกษาเกี่ยวกับสถานภาพของศาสนาในสังคมสมัยใหม่ และการเข้าไปมีส่วนร่วมหรือเป็นตัวละครหนึ่งในเวทีความขัดแย้งของศาสนาหรือชุมชนศาสนาบ้าง บทความชื่อ *The Emergence of Religious Nationalism: Facing the Challenges of Pluralism in Indonesia* โดย Erna Anjarwati นั้นช่วยให้เราเข้าใจสถานการณ์การเกิดขึ้นของกระบวนการชาตินิยมที่ใช้ศาสนาเป็นตัวดำเนินเรื่อง ตลอดจนความสลับซับซ้อนของการสร้างเสรีภาพทางศาสนาของรัฐสมัยใหม่ที่มีความหลากหลายในการตีความศาสนาและการปฏิบัติตามหลักการศาสนา Erna Anjarwati เสนอว่า การสานเสวนาระหว่างศาสนา (interfaith dialogue) และการสานเสวนาภายในกลุ่มศาสนา (intrafaith dialogue) มีความจำเป็นในการสร้างความอ่อนอ่อนผ่อนตามและการอยู่ร่วมกันในสังคมอินโดนีเซียสมัยใหม่ การฟังด้วยใจที่จะเกิดขึ้นจากกระบวนการสานเสวนาจะทำให้ชาวอินโดนีเซียลดการมองคนที่แตกต่างด้านแนวคิดและการปฏิบัติทางศาสนาว่าเป็น “คนอื่น” ได้ เมื่อโลกทัศน์นี้เปลี่ยนไป การอยู่ร่วมกันอย่างสันติที่ยั่งยืนก็จะเกิดขึ้นตามมา

บทความ 2 ชิ้นสุดท้ายนำเสนอประเด็นการใช้ศาสนาและการศึกษาศาสนาให้เกิดประโยชน์ในการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งและการสร้างการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคม บทความเรื่อง *Addressing Religion in Conflict:*

Insights from Myanmar โดย Angela Ullmann และ Seng Mai Aung เปรียบเทียบประสบการณ์และยุทธวิธีที่ทีมนักปฏิบัติการณ์แปลงเปลี่ยนความขัดแย้งจากองค์กร 3 องค์กร ที่เข้าไปทำงานในเมียนมาหลังเหตุการณ์ความรุนแรงในปี 2012 ใช้ในการสร้างสันติภาพที่วางอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจและความอ่อนอ่อนผ่อนตามระหว่างศาสนา องค์กรทั้งสามทำงานในพื้นที่ต่างกัน มีเป้าหมายในการทำงานที่ต่างกัน แต่สิ่งที่พวกเขาเรียนรู้เกี่ยวกับบทบาทของศาสนาในความขัดแย้งนั้นไม่แตกต่างกันเท่าไร กล่าวคือ ในบริบทสังคมเมียนมา ศาสนาเป็นตัวละครหลักในเรื่องความขัดแย้ง การใช้กระบวนการสานเสวนาระหว่างศาสนาเป็นเครื่องมือในการสร้างความเปลี่ยนแปลงด้านบวกนั้นเป็นยุทธวิธีที่เหมาะสม ทว่าการใช้กระบวนการสานเสวนาระหว่างศาสนาโดยไม่มี การออกแบบกระบวนการให้เข้ากับบริบทเฉพาะทางศาสนา -ชาติพันธุ์ของแต่ละพื้นที่ก็จะไม่ช่วยให้คนทำงานความขัดแย้งสามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงใดๆ ได้ คณะผู้ทำงานความขัดแย้งต้องรู้จักบริบท รู้จังหวะในการ “เล่น” กับปัจจัยทางศาสนา การ “เล่น” นี้อาจจะหมายถึงการเน้นเรื่องราวและอัตลักษณ์ทางศาสนา ในบางโอกาส และลดทอนความสำคัญกับศาสนาและปัจจัยเกี่ยวกับศาสนา ในอีกโอกาสหนึ่ง เป็นต้น

บทความวิจัยของ อาจารย์ซิมซู สาอุ เรื่อง *แนวคิดการจัดการศึกษาอิสลามเพื่อสร้างสำนึกการเป็นมุสลิมในสังคมพหุวัฒนธรรม: ถอดบทเรียนจากพหุวัฒนธรรมนิยมในสังคมออสเตรเลีย* นำเสนอแนวปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมในการสร้างสังคมพหุวัฒนธรรมและการอยู่ร่วมกันระหว่างคนต่างกลุ่มศาสนาชาติพันธุ์ ข้อเสนอหลักของบทความชิ้นนี้คือ การสร้างสังคมพหุวัฒนธรรมที่ยั่งยืนนั้นต้องดำเนินควบคู่ไปกับการสร้างพลเมืองประชาธิปไตยที่มีความเคารพในอัตลักษณ์ทางศาสนาชาติพันธุ์ของตนเอง และของคนที่มาจากต่างศาสนา ความเชื่อ และวัฒนธรรม หรือที่เรียกว่า “พลเมืองใจกว้าง” รัฐและโรงเรียนดูจะเป็นผู้มีบทบาท

สำคัญในการสร้างพลเมืองที่มีคุณลักษณะที่ว่า ในขณะที่เดียวกัน ภาคส่วนอื่นของสังคม เช่น ครอบครัว หรือกลุ่มทางสังคมอื่นๆ ก็ต้องเข้ามามีส่วนร่วมด้วยเช่นกัน

วารสารฉบับนี้จะไม่สามารถเป็นวารสารฉบับสมบูรณ์ได้หากขาดบทปริทัศน์อีกสองชิ้น บทปริทัศน์หนังสือเรื่อง Humanitarian Photography: A History โดย อาจารย์ Jaime Moreno Tejada สาขาวิชาภาษาสเปน ภาควิชาภาษาตะวันตก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งชวนให้เราสำรวจประเด็นร่วมสมัยเกี่ยวกับพัฒนาการทางเทคโนโลยีของสื่อที่มีผลต่อการถ่ายทอดแนวคิดมุมมองของความขัดแย้ง ความรุนแรง และสันติภาพ ในขณะที่บทปริทัศน์บทความชื่อ Theravada Buddhism and Buddhist Nationalism: Sri Lanka, Myanmar, Cambodia, and Thailand ที่เขียนโดย อาจารย์ Charles Keyes ของพระนักศึกษาระดับปริญญาโท จากมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ ก็ช่วยให้เราเข้าใจสถานการณ์ความขัดแย้งเชิงศาสนาที่กำลังเกิดขึ้นในประเทศที่มีประชากรส่วนมากเป็นชาวพุทธ และการมองศาสนาพุทธว่ามีพลวัตและมีความสามารถในการสร้างกระแสชาตินิยมในลักษณะข้ามพรมแดนได้ดียิ่งขึ้น

สุดท้าย ผู้เขียนในฐานะบรรณาธิการของวารสารสิทธิและสันติศึกษาเล่ม 2 ปีที่ 3 นี้ ขอขอบคุณผู้เขียนบทความทุกบท ผู้ทรงคุณวุฒิอ่านประเมินบทความทุกท่าน รวมถึงทีมงานวารสารของสถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษาที่ช่วยให้การนำเสนอหัวข้อเรื่อง “ศาสนาในความขัดแย้งและการสร้างสันติภาพ” ของวารสารฉบับนี้บรรลุเป้าหมายที่บรรณาธิการได้วางไว้ และขอบคุณผู้อ่านทุกท่านที่ให้การสนับสนุนวารสารสิทธิและสันติศึกษามาตลอดระยะเวลา 3 ปี เต็มหวังว่าท่านจะให้การสนับสนุนเช่นนี้ในปีต่อๆ ไป